

SAID AHMADNING HIKOYANAVISLIK VA BADIY MAHORATI

Burxonov Shavqiddin Sherali o'g'li

JDPU o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Said Ahmadning badiiy ijodi, hikoyanavislik mahorati, hikoyalari til uslublari va badiiy tasviriy vositalardan foydalanish mahorati haqida fikr yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *Hikoya, hikoyanavislik, badiiy ijod, til uslubi, stilistika, badiiy tasviriy vositalar*

Said Ahmad o'zining rang-barang hikoyalari, publisistik maqolalari, realistik qissayu romanlari, xushchaqchaq komediyalari bilan hozirgi zamon o'zbek adabiyotida munosib o'rin egallaydi. U, ayniqsa, satira va yumor ustasi sifatida mashhur.

Said Ahmad Husanxo'jaev 1920-yilda Toshkent shahrida tug'ildi. U Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat pedagogika oliy ilmgohida ta'lim oldi (1938-1941). U adabiyotimizga avvalo jurnalist-ocherkchi sifatida kirib keldi. Adibning unib-o'sishida matbuot muhim rol o'ynadi. U "Yosh leninchi", "Qizil O'zbekiston" gazetalarida, "Mushtum", "Sharq yulduzi" jurnallarida, O'zbekiston radio komitetida xizmat qildi.

Said Ahmad avvalo hikoyanavis sifatida tanildi. 1940-yilda uning birinchi hikoyalar to'plami – "Tortiq" yuzaga keldi.

Ko'plab hikoyalarni o'z ichiga olgan bu to'plamni Said Ahmad "mashq" deydi. Lekin Yoshlarning ustoz bo'lmish Abdulla Qahhor buni qattiq tanqid ostiga oladi. U: "Said Ahmad qo'lga tambur olibmi, qulog'ini burashiga, parda bosishiga, chertishiga qaraganda tuzuk bir mashq chala oladiganga o'xshaydi, lekin hali mashq chalgani yo'q. "Tortiq"dagi hamma hikoyalar shuni ko'rsatadi" – deydi. Shuningdek, Abdulla Qahhor yozuvchining o'z yozganiga mas'uliyatsizlik bilan yondoshgani, hikoyada hech qanday mazmun-maqсад yo'qligini, hikoyalarning "bema'ni", "so'z bo'tqasi" bo'lib qolganini ta'kidlaydi. Qisqasi, Yosh ijodkorning adabiyotga kirib kelishi mana shunday boshlandi. Bu davrlarda u yana "Qadrdon dalalar" qissasini yozadi. Mana shular yozuvchi ijodining birinchi bosqichi mahsullari hisoblanadi (30-yillar oxiri-40-yillar boshi).

Said Ahmad ijodiy yo'lining ikkinchi bosqichi 1956 yillardan boshlanadi. Yozuvchi bu davrda bir qator hikoyalar yaratdi. Ularni mazmuniga ko'ra ikki guruhga ajratish mumkin. Birinchi guruh hikoyalarda ("Ko'klam chechaklari", "Ko'klam taronalari", "Xazina", "Iqbol chiroqlari") lirizm kuchlidir. Bularda yozuvchi ishchilar hayotida uchrovchi turli voqealarni, asosan urushning odamlar turish-turmushida, qalbida qoldirgan achchiq izlarini aks ettirar ekan, o'quvchi emosiyalarini qo'zqatib yuboradi. Jumladan, "Turnalar" hikoyasidagi Sobir otaning

boshidan kechirganlari, farzand dog'i tug'dirgan azobu iztiroblari, urushdan jabr ko'rgan butun kishilar, ota-onalarning, ayniqsa, dilidagi bitmas yarasi edi. "Ko'klam chechaklari" hikoyasida ham Said Ahmad urush tufayli to'shakka mixlanib qolgan bemorning o'y-xayollari (axir u erkak edi, ayoli qiynalib pul topayotgan bir paytda to'shakka mixlanib, shipga tikilib yotishni also xohlamasdi), uning xotini qalbidagi ayollarga xos his-tuyg'ularning jo'shqinligi, bahoriyligi, shu bilan birga o'z oilasiga vafodorligini ifodalab, kitobxon qalbiga osonlikcha yo'l topa oladi.

Ikkinchi guruh hikoyalarda hajviy ruh asosiy o'ringa chiqadi. "Cho'l burguti", "Cho'l shamollari" turkum hikoyalari, "Hindcha o'yin", "Kuchukcha", "Kolbasa qori", "O'rik domla" kabi asarlari shular jumlasidandir. Bu hikoyalardagi xalqimizga xos so'z o'yinlari, askiya va mubolag'alar asar tilini nihoyatda jozibador qiladi. Yozuvchining "Begona", "Xanka va Tanka", "Mening do'stim Boboev" kabi hajviy hikoyalarda hayotda uchrab turuvchi manmanlik, ig'vogarlik, ko'zbo'yamachilik singari illatlar ustalik bilan fosh etiladi. Said Ahmad kichik hajviy asarlari bilan o'zbek radio va televideniesida quvnoq miniatyuralar teatriga asos soldi.

1964 yilda yaratilgan "Ufq" romani yozuvchi ijodiy yo'lidagi ikkinchi bosqichning eng katta yutug'i bo'ldi. Bu roman trilogiya bo'lib "Qirq besh kun", "Hijron kunlarida", "Ufq bo'sag'asida" nomli qismlardan iborat. Unda ijodkor qishloq kishilarining urush yillarida front orqasida ko'rsatgan mehnat qahramonliklari, o'zbek xalqiga xos bag'ri kenglik va oriyatlilik, fidoyilik va mehnatsevarlik kabi fazilatlarini aks ettirgan. Roman shunchalik muvaffaqiyatli chiqdiki, bir paytlar Yosh yozuvchini qattiq tanqid qilgan Abdulla Qahhor 1965 yili o'zining "Ilhom va mahorat samarasi" nomli maqolasida asarni quyidagicha ijobiy baholadi: "Said Ahmad bundan ko'p yillar muqaddam qo'lga tanburini olib chertganida qo'li kelishganini ko'rib, yaxshi sozanda bo'lib, yaxshi-yaxshi mashqlar chalishini orzu qilgan edik. SHu orzu ushalib kelayotibdi. "Ufq" uning ilhom va mahorat bilan chalgan mashqidir".

Said Ahmadning "Ufq" romani o'zbek prozasida o'ziga xos o'ringa ega. Romanda fidokor o'zbek xalqining mislsiz mehnat jasorati bilan 45 kunda qurib bitkazilgan Katta Farg'ona kanali qurilishi voqyealari, urush yillaridagi xalqimizning front va front ortidagi og'ir mehnati, urushdan keyingi tiklanish davrida chekkan zahmatlari o'z ifodasini topgan.

Bu ulkan ishlarning ortida qo'li qadoq xalqimiz, ularning murakkabliklarga to'la suronli hayoti, orzu-armonlari bor edi. Said Ahmad shu xalqning farzandi, vakili sifatida ular haqida bir emas, uchta bir-biridan jozibali, hayajonli lavhalarga boy asarlarni yozib, jamlab, unga "Ufq" deb nom berdi. Roman uch katta davr voqyealarini o'z ichiga olgani, uch qismdan iborat bo'lganligi uchun ham roman-trilogiya deyiladi.

Biz tahlilga tortayotgan asarning ikkinchi qismi – "Hijron kunlarida" urush voqyealariga bag'ishlangan.

Nazarimizda, agar asarda Tursunboy obrazi bilan bog'liq voqyealar bo'lmaganda edi, asar shu vaqtgacha o'zbek adabiyotida harbiy mavzuda yaratilgan an'anaviy romanlardan farq qilmas edi. Chunki "Hijron kunlarida" ham jangchilarimizning frontdagi qahramonliklari, o'zbek xalqining front ortidagi mehnatlari, xotin-qizlar, keksalarning g'alabani ta'minlash uchun olib borgan mehnat jasoratlari kuylangan.

Ana shu tasvir, voqyealar ichida Tursunboy taqdiri bilan bog'liq syujet chizig'i asarning eng ta'sirchan, hayajonli lahzalari hisoblanadi.

Urush Qahramoni Ikromjon Usmonov frontdan bir oyog'idan ajrab qaytib keldi. Ortidan unga topshirilib ulgurmagan ordenini olib kelib, yig'ilishda tantanali topshirishadi. Ikromjon o'z xizmatlarini yurt qadrlaganligidan sevinadi, faxrlanadi.

Xayolan o'g'li Tursunboyning frontning oldingi marralarida, jang maydonida tasavvur qiladi. Bo'yi – basti kelishgan, qomati raso o'g'liga shinellar yarashganini tasavvur qilib, o'g'li og'ir damlarda Vatan himoyasiga yarayotganidan xursand bo'ladi.

Ikromjon va Jannat xolaning Tursunboydan boshqa farzandlari turmaganligi uchun bor orzu-umidlarini unga qaratadilar. Yozuvchi bu holatni asarning bir necha joyida ta'kidlaydi. Bir oyog'i kesilgan Ikromjonga Rayimberdi tog'a: "Ko'p qiynalmadingmi?,-deb so'raganda Ikromjon shunday javob qaytaradi: "Qirt-qirt kesayaptiyamki, tentak Tursunboyim ko'zimga ko'rinadi. Xuddi meni kimga tashlab ketayapsan, deyayotganga o'xshaydi. Yo'q, yolg'izimizning toleiga o'lmadim, omon qoldim. Kelsam, u ham ketibdi. Yolg'izimizning diydorini ko'rolmay qoldim. Ishqilib omon qaytsin. Agar Xudo ko'rsatmasin, unga bir nima bo'lsa, tamom bo'laman..."¹ – yozuvchi shu tariqa Ikromjon hayotida ham, Jannat xola tirikligida ham Tursunboy hal qiluvchi rol o'ynaganini kitobxonga asoslab boraveradi.

Said Ahmad ijodiy yo'lidagi uchinchi bosqich uning ijodkor sifatidagi etuklik davridir. Bu ayniqsa uning 1988 yilda yaratgan "Jimjitlik" romanida yaqqol ko'rindi. Asarda turg'unlik davri illatlar jamiyatning zaif tomonlari, rahbarlarning o'z obro'larini suiiste'mol qilishlari, bu yo'ldagi adolatsizligu poraxo'rliklar fosh etiladi. "Jimjitlik" romani turg'unlik yillarini kengroq va ko'ptomonlama qamrab olganligi, umumiy ruhini ochib berishga qaratilganligi bilan ajralib turadi. Asosiy e'tiborini davr mohiyatini ochishga qaratgani uchun ham muallif romaniga "Jimjitlik" degan ramziy nom qo'ygan.

Romanning g'oyaviy falsafasidan ayon bo'lishicha, xuddi mana shunday ojizlik, haqsizliklarga qarshilik ko'rsata olmaslik, ya'ni odamlarning kurashga noqobil qilib qo'yilganligi turg'unlik illatlarining ildiz otishiga yo'l ochgan jiddiy sabablardan hisoblanadi.

Romanda odamlarni kurashga ojiz qilib qo'ygan, haqiqatning ayovsiz bo'qilishiga sabab bo'lgan omillar juda keng tahlil qilingan. Buning uchun yozuvchi

¹ Саид Ахмад. Уфқ. Трилогия. Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. Т.: 2013, –Б. 271

Mirvali va SHavkat Rahimov obrazlarini keng ko'lamli oynai jahon ko'zglasida namoyon qilgan. Mirvali qarshimizda xuddi Tolibjon bilan yonma-yon turgandek, uning singari yaxshi ishlarga ham qodirdek, lekin mohiyatan butunlay uning aksi, zidi bo'lgan bir qiyofada gavdalanadi. Yozuvchi sovxoz direktori Mirvalini go'yo Tolibjon bilan parallel ravishda va o'zaro muqoyasa qilgan holda tasvirlab bergandek ko'rinadi. Natijada, tasvirdan Tolibjondan farqli holda, Mirvali insoniy qiyofasini butunlay yo'qotgan, shafqatsizlikda, yovuzlikda shaytonga dars beradigan, jirkanch bir mahluq qiyofasida ko'rinadi. Buni dalillovchi voqealar romanda juda ko'p. CHunonchi, Mirvali Bodomgul, Sedona kabi ayollarni yo'ldan urib, oilalarining yostig'ini quritgan, boyligidan va sirlaridan xabardor bo'lgani uchun Asqarali va Rasulbekni o'z qo'li bilan o'ldirgan; manman degan generalni dog'da qoldirgan; zo'rlik bilan otini tortib olib, Erali chavandozni jinni qilib qo'ygan... Nihoyat, Mirvali o'z sirlaridan ogoh bo'lgan Jayronani yo'qotishga urinib, Tolibjonning o'limiga sababchi bo'ladi.

Roman falsafasidan ayon bo'lishicha, bunday dahshatlarning ildizlari turg'unlik yillaridagi jamiyatga rahbarlikda mavjud bo'lgan illatlarga borib taqaladi. Ularning mujassami sifatida romanda SHavkat Rahimov va "o'zbek paxtakorlarining otasi" qiyofalari chiziladi. Bu chizgilarda biz SHavkat Rahimovning deyarli har doim Mirvalini qo'llab-quvvatlab turganligini, o'zboshimchaliklarini bilgani holda yovuzliklar sari boshlaganini, katta unvonlar olib berganligini ravshan ko'ramiz. Ayniqsa, Tolibjonni olomon ichida tanib, SHavkat Rahimovning uni qishloqdan badarg'a qilishga fatvo berishi kitobxonni larzaga soladi va haqiqatning asl bo'g'uvchilari kimlar ekanligini aniq tasavvur qilishiga imkon tug'diradi.

Roman g'oyaviy falsafasidan anglashilishicha, jamiyatdagi illatlarning ildizlari rahbarlikning eng yuqori, ya'ni markaziy qatlamlariga borib taqaladi, chunki SHavkat Rahimovning qing'ir ishlarini, haqsizliklarini, qo'shib yozishlarini eng oliy rahbar, ya'ni "o'zbek paxtakorlarining otasi" mohir dirijyordek o'z tayoqchasi bilan boshqarib, yo'naltirib turadi. Bunga hayron bo'lgan Jayrona: "Biz qaysi mamlakatda yashayapmiz? Kimga ishonsa bo'ladi? Kimga ishonish kerak? Bu marazlardan qachon qutulamiz?" – degan savollar olovida qovriladi.

Muallif falsafasiga ko'ra bunday holning abadiy davom etishi mumkin emas, chunki Said Ahmad ko'p marta qayd qilganidek, inson tobutga qarab emas, beshikka qarab yashaydi. SHuningdek, u oyoq ostiga qarab emas, balki olis ufqlarni ko'zlab olg'a intiladi. Roman qahramoni Tolibjon ham oqibatda "bu notinch XX asrda jimjitlik qidirish... telbalik ekaniga" iqror bo'ladi. Turg'unlik cheksiz davom eta olmasligining sabablaridan biri shundaki, bizning jamiyatimizda haqiqat, adolat va ezgulik uchun kurashchilarni butunlay yo'qotib bo'lmaydi. Ularning yorqin timsoli sifatida romanda Jayrona siymosi nur sochib turadi. Uning siymosi shuning uchun nurliki, Jayronaning boshi "toshlarga urilib yorilmagan, hech kimga egilmagan", mashaqqatli hayotiga esa sira "nopoklik aralashmagan". Jayrona siymosini nurlantirgan bu fazilatlarini muallif ko'plab juda qiziqarli voqealarda ro'yobga

chiqaradi. CHunonchi, o'zga yurtlarda o'lim bilan olishib yotgan Tolibjonni Jayrona echintirib-kiyintirishdan, yuvintirishdan tortinmaydi; Mirvalining tog'lar orasidagi yashirin uyasidan uni fosh qiladigan hujjatlarni olib, yo'l topib qochishga muvaffaq bo'ladi. Eng muhimi, Jayrona o'zining ko'pqirrali bilimlariga, dunyo kezib, orttirgan tajribalariga ishonib, hech narsadan hayiqmaydi va haqiqat uchun kurash yo'lidan aslo chekinmaydi. Tanqidchilikda uning ayrim xatti-harakatlari, ayniqsa, Mirvalining qarorgohidan qochishi juda ham ishonarli chiqmaganligi qayd qilindi. To'g'ri, ayrim ishonilishi qiyin o'rinlar bo'lishi mumkin. Lekin shuni tan olish zarurki, yozuvchi Jayronaning deyarli har bir xatti-harakatini imkon boricha mukammal dalillab borishga intilgan. Balki shuning uchundir, romanda Jayrona timsolida hozirgi o'zbek ayolining yorqin, jozibador, samimiyatga to'liq va kurashchan qiyofasi gavdalangan. Mana shunday qahramonlarning xatti-harakatlari natija bera boshlaganligi va roman oxiridagi qator voqealar, xususan, "o'zbek paxtakorlari otasi"ning o'limi, SHavkat Rahimovning talvasaga tushishi va Mirvalining tubsiz jarlikka qulashi turg'unlikning umri tugab borayotganidan dalolat beradi.

Ijodkor tarjima ishlari bilan faol shug'ullangan. U B.Polevoy, A.Musatov, O.Gonchar asarlarini o'zbek tiliga tarjima qilgan.

Said Ahmadning hayotdagi yana bir yutug'i shundaki, taqdir unga Saida Zunnunovadek bir ijodkor ayolni umr yo'ldoshi qildi. YOzuvchi qatag'onga uchragan yillarda Saida opaga ko'p jabr-zulmlar, sitamlar o'tkazilgan bo'lsa-da, u o'z umr yo'ldoshiga sadoqatli bo'lib qoldi. SHu sababli ham bu ayol buyuk ehtirom sohibasidir.

Said Ahmad o'zining quvnoq, orombaxsh hikoyalari va salmoqli romanlari bilan o'zbek prozasi rivojlanishiga katta hissa qo'shib kelayotgan ilg'or yozuvchidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Normatov U., Sayd Ahmad [Adabiy portret], T., "O'qituvchi"1971.
2. G'afurov I., Prozaning shoiri, T., "O'qituvchi" 1984.
3. Ufq, T., 1976.
4. Saylanma [3 j.li], 1982.
5. Tanlangan asarlar [3 j.li], T., 2000.
6. Qorako'z majnun, T., 2001.